

باسمه تعالی

بایسته های تربیت اعتقادی پسران با رویکرد اسلامی

زهرا سعیدی*

چکیده

از مهمترین مقاطع زندگی هر فرد دوره جوانی است جوان در این دوره فعال، سراسر انگیزه و آماده پذیرش مسئولیت های بزرگ و نقش های مهم اجتماعی و خانوادگی است، بنابراین در جوانی تربیت اعتقادی که مهمترین بخش نظام جامع تربیتی است اهمیت می یابد از طرفی با نگاه به جامعه امروز و دغدغه ها و مشکلات موجود آن در می یابیم بیشترین قشر متاثر از این مشکلات جوانان، خصوصا جوانان پسر هستند و بسیاری از این جوانان به سبب نقش اجتماعی و خانوادگی خود و سخت تر شدن برآوردن انتظارات از این نقش ها در جامعه کنونی نسبت به ابعاد اصیل وجود خود کم توجه هستند بنابراین پرداختن به بایسته های تربیت اعتقادی جوانان پسر در مقطع کنونی ضرورت می یابد تحقیق پیشرو با رویکرد اسلامی به بررسی بایسته های عام تربیت اعتقادی اعم از توجه به خدامحوری، انسان شناسی، راهنماشناسی و آخرت گرایی و در ادامه بایسته های خاص از قبیل خردورزی، استمرار، جامع نگری، تکریم و عزتمندی و آسان گیری پرداخته است. این پژوهش به روش اسنادی (کتابخانه ای) به شیوه توصیفی- تحلیلی به رشته تحریر در آمده است. نتایج بدست آمده بیانگر این است که در تربیت اعتقادی جوانان پسر بایسته هایی که کمک کننده به نقش پدری یا کاهش دهنده دغدغه های آنان باشد مفیدتر واقع می شود.

واژگان کلیدی: تربیت اعتقادی، اسلام، جوانان، پسران، بایسته های تربیت

مقدمه

بدون تردید یکی از مهم ترین دوره های زندگی هر فرد جوانی است در این دوره جوان اساسی ترین و بلندمدت ترین تصمیمات خود را اتخاذ می کند به همین سبب اگر در این برهه جوان دچار اشتباهات شناختی باشد و معیارها و ملاک های سطحی و زودگذر را برای تصمیم گیری های خود لحاظ کند. مهمترین و اثرگذارترین برهه عمر خود را که ظرف تحولات شگفت آور زندگی اش است

¹. طلبه سطح دو عمومی، حوزه حضرت نرجس سلام الله علیها ساری، Saeidizahra5813@gmail.com

را از دست می‌دهد، به همین سبب تربیت اعتقادی که سبب می‌شود جوان ابعاد مختلف وجودی خود را دریابد و تصمیمات همه جانبه و عمیق بگیرد اهمیت می‌یابد از طرفی با نگاه به مباحث تربیت اعتقادی در می‌یابیم آنچه که کم‌توجهی زیادی نسبت به آن صورت گرفته تربیت اعتقادی جوانان پسر است که این مطلب گاه‌ها نشأت گرفته از این است که جامعه با تصور عدم سخت‌گیری بر جوانان پسر از این موضوع غافل می‌شود و گاه‌ها نیز جوانان پسر خود به سبب دغدغه‌ها و ارتباط‌های بیرونی و مشکلاتی که در جامعه به سبب برخی از نقش‌ها با آن روبرو هستند فرصتی را برای کسب معارف اعتقادی در برنامه خود پیش بینی نمی‌کنند، از این رو در این پژوهش سعی بر این دارد که با پرداختن به بایسته‌های تربیت اعتقادی پسران با رویکرد اسلامی علاوه بر اینکه رویکرد اسلام رو در این باره مورد بحث قرار می‌دهد ضرورت‌هایی که می‌بایست در تربیت اعتقادی مورد توجه مربیان قرار گیرد تا دغدغه و انشتات خاطر جوانان پسر را کاهش دهد و سبب ارتباط گیری آنان با معارف اعتقادی شود را مورد بررسی قرار می‌دهد و در بهبود تربیت اعتقادی پسران جوان موثر باشد.

در این مطالعه بایسته‌های تربیت اعتقادی جوانان پسر با رویکرد اسلامی تحت دو عنوان بایسته‌های خاص و عام مورد بررسی قرار گرفته است و سعی شده است ضرورت‌هایی مورد بررسی قرار گیرد که بیشترین سهم را در ارتباط گیری جوان با مباحث اعتقادی داشته باشند ضمن اینکه در برطرف کردن نیازهای و دغدغه‌های جوان کمک کننده باشند. روش بررسی مطالب در این مقاله به صورت کتابخانه‌ای است و پردازش به شکل توصیفی تحلیلی صورت گرفته است.

پژوهشگر در این پژوهش سعی در پاسخ دادن به این پرسش‌ها را دارد: بایسته‌های عام تربیت اعتقادی جوانان پسر در رویکرد اسلامی چیست؟ بایسته‌های خاص تربیت اعتقادی جوانان پسر در رویکرد اسلامی چیست؟

کتاب فلسفه تعلیم و تربیت از محمد داوری انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه چاپ ۱۳۹۵ این کتاب به بررسی فلسفه، مبانی، اصول و اهداف تعلیم و تربیت با نگاه اسلامی می‌پردازد تحقیق حاضر به طور خاص بایسته‌های تربیت اعتقادی را مورد بررسی قرار داده و حول محور پسران به این موضوع می‌پردازد کتاب روش‌های تربیت اعتقادی در سیره نبوی از مهرسادات قدوسی حیات طیبه چاپ ۱۴۰۰ این کتاب به تربیت در اسلام، روش‌های تربیت در سیره نبوی یادگیری و آداب آن پرداخته است. در این تحقیق به سبب اهمیت تربیت جوانان در دین مبین اسلام به طور خاص به بررسی بایسته‌های تربیت جوانان از این منظر پرداخته است و به سبب عدم پرداخت کافی به تربیت جوانان پسر بایسته‌های تربیت اعتقادی آنان را مورد بررسی قرار داده است. پایان‌نامه الگوی

تربیت اعتقادی نوجوانان در قرآن و روایات از یزدان رضوانی که در سال ۱۴۰۲ نگاشته شده است که اهداف، مبانی، اصول و الگوهای تربیت اعتقادی نوجوانان را مورد بررسی قرار داده است. در تحقیق حاضر باتوجه به آنکه مهمترین تصمیمات فرد در دوره جوانی شکل می‌گیرد و فرد در آستانه نقش پدری و بعد مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی است، به مقوله تربیت اعتقادی جوانان پرداخته است. بایسته‌های اعتقادی و عبادی تربیت از منظر قرآن کریم از ارسلان کریمی که در سال ۱۴۰۱ نگاشته شده است که تحت عنوان توحید، عدل گرایی، پذیرش روز قیامت و غیره. در بحث بایسته‌های اعتقادی و در بحث بایسته‌های عبادی به نماز، روزه و غیره پرداخته شده است. تحقیق حاضر به طور خاص بایسته‌های تربیت اعتقاد در ارتباط با جوانان پسر را بررسی کرده است. مقاله تربیت اعتقادی پسران با محوریت سوره یوسف از خدیجه شاکری که در سال ۱۴۰۲ نگاشته شده است. تمرکز در این مقاله بیشتر بر نقش والدین و مقطع کودکی پسران منعطف شده است. این پژوهش به سبب خلاهایی که در تربیت اعتقادی پسران جوان حس می‌شود به تربیت اعتقادی جوانان پسران و به نقشی فراتر از نقش والدین در این باره می‌پردازد. مقاله بررسی رویکرد تربیت دینی در نوجوانان و جوانان از رسول اسماعیل زاده سورجانی و مهسا حسین زاده که در سال ۱۳۹۶ نگاشته شده است. این تحقیق به بررسی نقش والدین، مدرسه و وسایل ارتباط جمعی در تربیت پرداخته است. در تحقیق پیشرو ضمن اینکه بایسته‌های بدست آمده قابل تطبیق بر نقش‌های مختلف است به طور خاص تربیت اعتقادی جوانان را مدنظر قرار داده است.

الف. مفهوم شناسی

1. تربیت

تربیت کلمه‌ای عربی است مصدر باب تفعیل و دارای سه ریشه می باشد^۱ (ر ب ا) که معنای رشد کردن و برآمدن و قد کشیدن و بالیدن را می‌رساند^۲. با ریشه (ر ب ی) که افزودن، پروراندن، برکشیدن، برآوردن، رویانیدن و تغذیه کودک را می‌رساند^۳. با ریشه (ر ب ب) که معنای پروراندن، سرپرستی و رهبری کردن، رساندن به فرجام، نیکو کردن، به تعالی و کمال رساندن، ارزنده

^۱ خطیب، اصول التربه الاسلامیه، ص ۲۳

^۲ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۰۵

^۳ راغب اصفهانی، المفردات فی القریب القرآن، ص ۱۸۴

ساختن، از افراط و تفریط در آوردن، به اعتدال بردن، استوار و متین کردن را می‌رساند.^۱ در میان این سه ریشه زبان شناسان بیشتر تربیت با ریشه (ر ب ب) را ترجیح داده‌اند.

تربیت در اصطلاح عبارت است از فعالیتی منظم و مستمر در جهت کمک به رشد جسمانی شناختی، اخلاقی، اجتماعی، عاطفی و به طور کلی پرورش و شکوفایی استعدادهای متربی، به گونه‌ای که نتیجه آن در شخصیت مربی به ویژه در رفتارهای او ظاهر شود.^۲ تربیت اعتقادی در اصطلاح مهم ترین بخش نظام جامع تربیتی اسلام است که در آن اصول اعتقادات اسلام یعنی باور به خداوند، پیامبران، امامت و معاد به متربی منتقل می‌شود.^۳

ب. بایسته‌های اعتقادی پسران

۱. بایسته‌های عام اعتقادی تربیتی

۱-۱. توجه به خدامحوری

مهم‌ترین اصل تربیت اعتقادی جوان سوق دادن و حرکت دادن جوان به سمت خداست زندگی آدمی از خداست و به سوی او نیز ختم می‌شود^۴ و جوانی که به سوی خداوند متعال سوق پیدا کند، استعدادهای خود را از قوه به فعل می‌رساند و از همه استعدادهای وجود خود استفاده می‌کند و انگیزه‌اش این می‌شود که به خدای متعال نزدیک شود، بنابراین در این مسیر خالصانه کار انجام می‌دهد.

جوان به خوبی در تربیت اعتقادی با محور خدا در می‌یابد آنچه که پیرامونش است و تمام پدیده‌های که با پیشرفت دانش بیش از پیش نمایان می‌شوند به خودی خود استقلال ندارند و به صورت تصادفی نیز به وجود نیامده‌اند و با عنایت و مشیت الهی حفظ می‌شوند و اگر لحظه‌ای این عنایت و توجه از آنها گرفته شود، اثری از آنها در این جهان باقی نخواهد ماند. علاوه بر این متوجه این می‌شود که هیچ پدیده‌ایی در این جهان به بازی و عبث آفریده نشده است و اراده و مشیت الهی به صورت قانون و اصل کلی در جهان ساری است.^۵

^۱ خوری الشرتونی، قرب الموارد فی الفصح العربیه و الشوارد، ج ۱، ص ۳۸۶

^۲ حاجی ده ابادی، نظام تربیتی اسلام، ص ۳۲

^۳ داودی، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۴۱

^۴ بقره: ۱۵۶

^۵ مطهری، مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۲، ص ۸۷

وقتی جوان به این ادراکات رسید آثار مثبتی برای او به وسیله این ادراکات پدید می‌آید که عبارتند از:

- 1- درک و باور جوان به اینکه در این عالم یک قدرت، یک مرکز حیات و نیرو و یک مرکز دانش وجود دارد و آن خداست و تمام موجودات این عالم از حقیرترین تا بزرگترین آنها در قبال رب العالمین تسلیم و عبد هستند سبب می‌شود تا او خود را در قبال دیگر بندگان خار و خفیف نکند یا اینکه نسبت به آنها غرور یا ظلم نورزد.^۱
- 2- جوان وقتی خداشناس شد، محور اعمال، انتخاب و تصمیمات خود را او قرار می‌دهد که این برای جوان شغف و شادی درونی به همراه دارد زیرا محور و معیار خود را خدایی قرار داده که جلب رضایت او همیشه در دسترس است و حوادث دنیایی نمی‌تواند آن را از او بگیرد تا جوان دچار یاس و ناامیدی و فروریختگی شود.^۲
- 3- جوانی که خدا را محور قرار دهد، روحش را از ارتباطهای دروغین و از چنگال خشونت-های بیجا آزاد می‌کند، کینه‌ها، عقده‌ها، حسدها و غیره را از قلب خود می‌زداید، روح خود را از تمام بندها آزاد می‌کند تا در منزل قرب الهی قرار گیرد این آزادی و رهایی سبب می‌شود تا جوان انرژی خود را صرف دل مشغولی‌های بیجا نکند و از تشویش ذهن جوان جلوگیری می‌کند و سبب می‌شود جوان هم در بعد مادی هم در بعد روحانی زندگی خود، خود را درگیر مزاحمت‌های مختلف نکند و نیل به اهدافش برای او راحت تر شود.^۳
- 4- خدا محوری سبب می‌شود که جوان از نظر روانی مخلص یک موجود و قدرت و مقام باشد و این باعث می‌شود شخصیت جوان دارای وحدت و هماهنگی و هم‌سازی شود برخلاف دیگرانی که محور خود را پوچی‌ها قرار می‌دهند و روح و روان خود را اسیر قدرت‌های متضاد و ناسازگار و نامتحد و ناهماهنگ می‌کنند و هر قسمت از روانشان را به اختیار یک مالک می‌دهند و دچار شخصیت چند پاره می‌شوند.^۴

۱. خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی، ص ۱۹۱

۲. طاهرزاده، جوان و انتخاب بزرگ، ص ۴۱

۳. طاهرزاده، جایگاه رزق انسان در هستی، ص ۲۲

۴. مطهری، خدا در زندگی انسان، ص ۱۷

بر عهده آنهاست و می‌بایست شخصیت متقن و استواری از خود نشان بدهند. مولفه عزتمندی و تکریم در تربیت اعتقادی جوانان پسر به عنوان یکی از مولفه‌های مهم می‌بایست مورد توجه قرار گیرد و باید مربیان توجه کافی و وافی نسبت به آن داشته باشند.

2-5. آسان‌گیری

یکی از اصول مهم در تربیت اعتقادی جوان آن است که برنامه‌ها و فعالیت‌های تربیتی باید بر محور سهل و آسان‌گیری قرار گیرد البته این بدان معنا نیست که در قبال جوان می‌بایست بی‌تفاوت بود بلکه بیانگر این است که باید در تربیت حد وسط را رعایت کرد و از افراط و تفریط دوری جست واژه تسهیل و تیسر نیز خود به خوبی بیانگر آن است که مقصود آن است که در حرکت تربیتی می‌بایست راه‌های آسان و میسر را بر روی جوان گشود تا جوان به میل و رغبت به سوی اهداف تربیتی حرکت کند.^۱

خداوند متعال نیز آشکارا اکراه در دین را رد کرده است و پذیرش دین را با شناخت رغبت درونی خواستار شده است^۲ و راه خیر و سعادت انسان را هموار کرده است.^۳ بدین منظور اگر مربی جوان در تربیت او راه آسان و ملایم را در پیش جوان نهند و محتوای تربیت اعتقادی را با سخت‌گیری و اکراه به اون منتقل کند و مسیر رشد او را گام به گام و مرحله مرحله فراهم نکند و نسبت به او افراط به خرج دهد جوان را نه تنها راغب که دلزده و دلسرد از ادامه مسیر می‌کند.

از طرفی نبی مکرم اسلام «ص» در حدیثی اینگونه بیان می‌دارند که:

«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: رَحِمَ اللَّهُ مَنْ أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بَرٍّ قَالَ قُلْتُ كَيْفَ يُعِينُهُ عَلَى بَرٍّ قَالَ يَقْبَلُ مَيْسُورَهُ وَيَتَجَاوَزُ عَنْ مَعْسُورِهِ وَلَا يَرْهَقُهُ وَلَا يَخْرِقُ بِهِ فَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَنْ يَصِيرَ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ الْكُفْرِ إِلَّا أَنْ يَدْخُلَ فِي عُقُوقٍ أَوْ قَطِيعَةٍ رَحِمَ»^۴

^۱. رفیعی محمدی، بیست اصل در تربیت، ص ۵

^۲. بقره: 256

^۳. بقره: 185

^۴. حرعاملی، وسائل شیعہ، ج ۲۱، ص ۴۸۱

پیامبر خدا «صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِه» فرمود: خداوند رحمت کند کسی را که فرزندش را بر نیکی کردن به خود یاری نماید. یونس گوید: گفتیم: انسان چگونه فرزندش را بر نیکی کردن به خویش یاری کند؟ فرمود: عمل اندکی را که در توان اوست بپذیرد و از عملی که بر او گران است درگذرد، بر او ستم نکند و با او بداخلاقی ننماید که در این صورت بین او و فرزندش از مرزهای کفر جز عاق شدن یا قطع رحم کردن فاصله‌ای نخواهد بود.

این حدیث به خوبی بیانگر آن است که سیره پیامبر نیز بر این مبنا بوده است که از متربیان به اندازه توانایشان انتظار داشتند و از اینکه از آنها کار سخت و غیر قابل تحمل بخواهند دوری می‌کردند و ایشان به عنوان پیامبر دینی مبعوث شدند که دین سهل‌گیری و تساهل هست این نکته نیز خود موید آن است حال که راه و رسم پیامبر عظیم اسلام در تربیت انسان‌ها بر سهل‌گیری و آسان‌گیری مبتنی بوده است پس هر روش تربیتی که این اصل را نادیده بگیرد از آیین تربیتی ایشان دوری کرده است و فاصله بسیاری با روش‌های تربیتی اسلامی دارد و هدف تربیت اعتقادی با روش‌های خلاف روش پیامبر محقق نخواهد شد و چه بسا که جوان را در وادی دوری از مبانی اسلامی قرار دهد پس هر آنچه که مربی در تربیت اعتقادی جوان از تنگ نظری و افراط پرهیز کنید و جوان را ملزم به پذیرش با اکراه مسائل نکند راه رشد جوان را در امور تربیتی سهل تر کرده است.^۱

اصل آسان‌گیری در تعلیم و تربیت به طور ویژه ای کارآمد است این اصل زمینه تربیت اعتقادی صحیح را برای جوان فراهم می‌کند و او را به کمال و سعادت سوق می‌دهد و بهترین بستر تربیت که میل و رغبت متربی هست را فراهم می‌کند و جان و دل جوان را برای شنیدن سخنان مربی نرم می‌کند و عواطف او را برای پذیرش راحت تر مسائل و مبانی تلطیف می‌کند.^۲ از طرفی نیز عواطف و احساسات در جوانان پسر کمتر از جوانان دختر هست و به این سبب این اصل می‌تواند در تحریک آنها به سمت مسائل اعتقادی موثرتر باشد نهایتاً اگر بخواهیم در تربیت اعتقادی جوانان پسر موفق بشویم یکی از مسائلی که باید به آن اهتمام ویژه‌ای بورزیم مسئله آسان‌گیری و ایجاد رغبت در جوان است و شایسته است که مربیان در تربیت اعتقادی جوانان پسر خود را ملزم به رعایت این اصل کنند.

^۱. داودی، فلسفه تعلیم و تربیت، ص ۲۱۵

^۲. دلشاد، سیری در تربیت اسلامی، ص ۱۷۱

نتیجه گیری

تحقیق حاضر با عنوان بایسته‌های تربیت اعتقادی پسران با رویکرد اسلامی به بررسی ضرورت‌هایی که اسلام به منظور تربیت اعتقادی پسران مدنظر قرار داده است می‌پردازد و سعی در کمک به بهبود روش‌های تربیت اعتقادی جوانان پسر دارد با توجه به اینکه جوانی مهمترین دوره زندگی هر فرد هست و در این دوره جوانی با جدی ترین ابعاد زندگی خود روبرو می‌شود و می‌بایست عمیق ترین و بزرگترین تصمیمات زندگی خود را بگیرد و شخصیت جوان در این دوره در حال شکل گیری است تربیت اعتقادی در این دوره بسیار اهمیت می‌یابد از طرفی پژوهش‌ها بیانگر آن است که علایق دینی و اعتقادی پسران جوان به نسبت دختران کمتر است بدین سبب اهمیت توجه به تربیت اعتقادی پسران دوچندان است فرضیه تحقیق این است که هر آنچه که دغدغه جوانان پسر را نسبت به نقش‌های اجتماعی، خانوادگی و مسئولیت‌های خاص پسران کاهش دهد می‌تواند در بحث بایسته‌های تربیت اعتقادی جوانان پسر مورد توجه قرار گیرد. نتایج بدست آمده از تحقیق به شرح زیر است:

بایسته‌های تربیت اعتقادی جوانان پسر با رویکرد اسلامی را تحت دو عنوان بایسته‌های عام و خاص می‌توان بررسی نمود بایسته‌های عام تحت چهار عنوان توجه به خدا محوری، انسان شناسی، راهنماشناسی و آخرت گرایی مطرح می‌شوند. خدامحوری به سبب اینکه فرد تصمیماتش رو حول یک هدف اتخاذ می‌کند و او را از آشفتگی می‌رهاند، انسان شناسی به سبب اینکه فرد ابعاد مختلف وجودی خود را می‌شناسد و جوان را در انجام تکالیف نقش‌های مختلف و سعادتش کمک می‌کند راهنماشناسی به سبب اینکه به جوان الگو می‌دهد و او را در ایفای نقش‌هایش کمک می‌کند و آخرت گرایی به سبب اینکه جوان را پیوسته متذکر می‌کند و برای جوان و جامعه نتایج مطلوب در پی دارد می‌بایست مورد توجه ویژه مربی در تربیت اعتقادی قرار گیرد بایسته‌های خاص تربیت اعتقادی نیز تحت عناوین خردورزی، استمرار، جامع نگری، تکریم و عزتمندی و آسان‌گیری مورد بحث قرار گرفت که از عوامل ارتباط گرفتن بیشتر جوان پسر با تربیت اعتقادی هستند و در تربیت اعتقادی توجه به این موارد را می‌طلبد پیشنهاد می‌شود با توجه اینکه آسیب شناسی سبب می‌شود. نقاط ضعف یک روند اصلاح شود و مسیر بهتری اتخاذ شود مقاله‌ای با عنوان آسیب‌های تربیت اعتقادی جوانان پسر با رویکرد اسلامی صورت گیرد که بحث پیرامون آن در این تحقیق نمی‌گنجد.

منابع

قرآن

نهج البلاغه

منابع فارسی

- ۱_ خامنه ای، سید علی، طرح اندیشه کلی اسلامی در قرآن، قم: موسسه فرهنگی ایمان جهادی، چاپ شانزدهم، ۱۳۹۲ ه.ش.
- ۲_ مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۲، قم: انتشارات صدرا، چاپ هفتم، ۱۳۷۶ ه.ش.
- ۳_ طاهر زاده، اصغر، جوان و انتخاب بزرگ، اصفهان: گروه فرهنگی المیزان، چاپ دوم، ۱۳۹۲ ه.ش.
- ۴_ طاهر زاده، اصغر، جایگاه رزق انسان در هستی، اصفهان: گروه فرهنگی المیزان، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۵_ مطهری، مرتضی، خدا در زندگی انسان، قم: انتشارات بینش مطهر، چاپ سوم، ۱۳۹۴ ه.ش.
- ۶_ طاهر زاده، طاهر، فرزندان اینچنین باید بود، ج ۱، اصفهان: گروه فرهنگی المیزان، چاپ دوم، ۱۳۹۳ ه.ش.
- ۷_ وکیلی، محمدحسین، نظام تربیت توحیدی با تمرکز بر تربیت جوانان معاصر، مشهد: موسسه جوانان آستان قدس رضوی، چاپ سوم، ۱۴۰۲ ه.ش.
- ۸_ باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۱، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان، چاپ هفدهم، ۱۳۸۶ ه.ش.
- ۹_ مطهری، مرتضی، آزادی معنوی، قم: انتشارات صدرا، چاپ پنجاه و هفتم، ۱۳۹۲ ه.ش.
- 10- رفیعی محمدی، علی محمد، بیست اصل در تربیت، قم: انتشارات رسول اعظم، چاپ چهاردهم، ۱۳۹۷ ه.ش.

۱۱_ دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، تهران: انتشارات دریا، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۳ هـ.ش.

۱۲_ داودی، محمد، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۴۰۰ هـ.ش.

منابع عربی

۱_ ابن منظور، محمد بن اکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، چاپ اول، ۱۳۷۵ هـ.ق.

۲_ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالشامه، چاپ اول، ۱۴۱۲ هـ.ق.

۳_ شرتونی، سعید، اقرب الموارد، قم: اداره کل حج و اوقاف و امور خیریه، چاپ اول، ۱۳۷۷ هـ.ش.

۴_، تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ سوم، ۱۴۳۴ هـ.ق.

۵_ شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۰۹ هـ.ق.